

راهکارهای جلوگیری از ترویج فساد اخلاقی در جامعه از منظر آیات و روایات

سعیده علیمرادی^۱

چکیده

فساد اخلاقی در واقع عبارت است از کارهای ناپسند عقل و دین که ریشه آن در فراموش کردن خدا و قیامت بوده است. در جوامع امروزی با وجود شیوع انواع و اقسام مفاسد اخلاقی حتی در کشورهای مسلمان از جمله کشور ما ارائه راهکار برای جلوگیری از فساد اخلاقی در جامعه از اهمیت بسزایی برخوردار است. این مقاله در صدد است به ارائه راهکارهایی برای جلوگیری از ترویج فساد اخلاقی در جامعه به روش کتابخانه ای از نوع توصیفی تحلیلی بپردازد. راهکارهای ارائه شده اول؛ آگاه سازی افراد جامعه از اینکه چگونه در زندگی رفتار کنند که موجب صلاح و رستگاری برای آنها شده و دچار فساد و گناه نشوند. دوم؛ زمینه سازی برای کارهای نیک، مثل ساخت مسجد، ازدواج آسان و شغل مناسب که اینها باعث جلوگیری از غالب فسادها می شوند سوم؛ ایجاد مانع در برابر فسادها یعنی با وضع کردن قوانین و مقررات مانع شوند که بسیاری از فسادها انجام شود و چهارم؛ امر به معروف و نهی از منکر به طور قوی در جامعه توسط دستگاه های اجرایی و افراد آگاه به امر معروف و نهی از منکر به صورت صحیح اجرا شده و به افراد تذکر داده شود.

کلیدواژه ها: . فساد اخلاقی. ترویج فساد. اصلاح جامعه. جلوگیری از فساد اخلاقی. راهکارهای اصلاح جامعه

^۱. طلبه سطح دو، حوزه علمیه فاطمه الزهرا سلام الله علیها، بم

«فساد، در حقیقت خارج شدن چیزها از حالت اعتدال است، کم باشد یا زیاد و نقطه مقابل آن «صلاح» است. فساد در نفس و بدن و چیزهایی که از اعتدال خارج می‌شوند، کاربرد دارد». از دیدگاه قرآنی، فساد، دامنه گسترده‌ای دارد و هر نوع ستم، گناه، کج روی، هدر دادن منابع و زیان رساندن به دیگران را دربر می‌گیرد. در این باره، در تفسیر نمونه آمده است: «تمام نابسامانی‌ها و همه افراط و تفریط‌ها، گونه‌ای از فساد است». برای آشنایی بیشتر با معنای «فساد»، لازم است به معنای «صلاح» نیز توجه شود؛ زیرا این دو واژه در بسیاری از موارد مقابل هم به کار می‌روند.

«اصلاح و افساد (یا صلاح و فساد)، از زوج‌های ناسازگار قرآن است. زوج‌های ناسازگار؛ یعنی واژگان اعتقادی و اجتماعی که با هم و در برابر یکدیگر آمده‌اند و به کمک هم بهتر شناخته می‌شوند، مانند توحید و شرک، ایمان و کفر، هدایت و ضلالت، عدل و ظلم، غیب و شهادت، تقوا و فسق، ...». اخلاق عبارت است از پیدایش کیفیت مثبت و منفی (فضیلت و رذیلت) در ظهور فعلی استعدادها و سجایای باطنی که در پی ممارست و تمرین، ملکه می‌گردند. عامل اصلی پیدایش هر نوع فساد، اعمال و رفتار خود انسان هاست؛ «ظهر الفساد فی البرّ والبحر بما کسبت أیدی الناس». انسان به دلیل نیرویی که خداوند به او بخشیده است؛ یعنی نیروی اراده و اختیار، هم می‌تواند به امور خیر و صلاح بپردازد و هم می‌تواند فساد و تباهی برپا کند. از این رو، در علت یابی فساد، اندیشه جبرگرایی نادرست است و نباید فشارهای ناشی از عوامل درونی یا بیرونی را دلیل اصلی پیدایش فساد دانست.

با نگرشی گذرا بر دنیای جدید که دنیای سیاست، اقتصاد، صنعت، بهداشت و علم و... است می‌توان به این مطلب پی برد که حاکمیت و اصالت در حیات انسان‌ها، سیاست و دنیاداری و علم بوده که به عنوان محور و اصل در زندگی فردی و اجتماعی، پدیدار شده‌اند. نیرومندترین و رشد یافته‌ترین انسان یا جامعه در چنین دنیایی، انسان و جامعه‌ای است که در علم و سیاست و اقتصاد، پیشرفته‌تر باشد؛ رشد در آن‌ها ملاک عظمت و قدرت، و عدم رشد، ملاک عقب ماندگی و ضعف محسوب می‌شود.

امروز تمام آرزوی یک ملت این است که از علمی تجربی و رشد یافته، اقتصادی قوی و دولتی نیرومند برخوردار باشد؛ زیرا مشاهده می‌کند که حقوق ملّتی که در این سه پدیده عقب مانده و ضعیف هستند؛ پایمال است. آفریقا، آمریکای لاتین، برخی از کشورهای آسیایی و بخصوص خاورمیانه در آتش این ضعف می‌سوزند و محکوم و زیر سلطه دو ابر قدرت شرق و غرب هستند. جوامع ضعیف برای این که این ضعف را تا حدّی بپوشانند و خود را در ردیف کشورهای قدرتمند قرار دهند، از فرهنگ خود فاصله می‌گیرند و سعی می‌کنند در حیات

فردی و اجتماعی، سیاسی و اقتصادی به رنگ آن‌ها در آیند و لااقل در زندگی مصرفی و سبک رفتار، همگام با دنیای جدید، پیش بروند.

آنچه در چنین دنیایی محکوم و منکوب واقع شده، «اخلاق انسانی» است. فضایل و رذایل، دیگر تابع عقل و دین نیست، بلکه روبنایی از علم و سیاست و اقتصاد است. بنابراین بیان راهکارهای جلوگیری از فساد اخلاقی از اهمیت به سزایی برخوردار است در مورد پیشینه موضوع تحقیقاتی شده است مثلاً مبارزه با فقر و فساد در سیره نبوی از اسماعیل پرور و کتاب اخلاق اسلامی از محمد رضا امین زاده و نهضت های اسلامی در صد ساله اخیر از مرتضی مطهری که به طور اختصاصی به این مطلب پرداخته‌اند بلکه به صورت جزئی و گذرا اشاره‌ای در این مورد داشته‌اند که بنا بر اهمیت و ضرورت تحقیق در این مقاله به این موضوع خواهیم پرداخت. از این رو در مقاله پیش رو با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به روش تحلیلی توصیفی به بررسی راهکارهای جلوگیری از کاهش فساد اخلاقی در جامعه از دیدگاه آیات و روایات پرداخته است. در اینجا ۲ پرسش مطرح است راهکارهای عملی برای جلوگیری از کاهش فساد اخلاقی راهکارهای نظری برای جلوگیری از کاهش فساد اخلاقی در جامعه.

واژه‌شناسی:

فساد در لغت: فساد به معنای تباهی ویرانی نابودی فتنه آشوب ستم بدکاری بیماری گندیدگی خشکسالی نیستی و پوسیدگی است.^۲

فساد در اصطلاح: عبارت است از خارج شدن هر چیز از حد اعتدال و طبیعی خود اعم از کم یا زیاد، این مفهوم ضد صلاح نیز به کار رفته است و کاربرد آن در نفس، بدن، اشیا خارجی، وقتی است که از حد تعادل خارج شده باشند.^۳

در برخی روایت‌ها، مفهوم مشروح تر و روشن تری برای فساد بیان شده است. در این روایت‌ها، فساد، هرگونه نافرمانی در برابر خدا و رسولش و خروج از ولایت ایشان معنا شده است. به بیان دیگر، هر فرد یا جامعه، با ولی الهی پیمانی دارد که ارتکاب به فساد، به معنای شکستن این پیمان است. امام باقر (ع) در شرح و تفسیر آیه «و رَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ» پروردگارت از وضعیت مفسدان آگاه^۴ فرمود: «فساد، به معنای نافرمانی از خداوند و پیامبر اکرم (ص) است».^۵

اخلاق در لغت: صورت باطنی و ناپیدای انسان که سرشت و سیرت نیز نامیده می‌شود. چنانکه خلق در صورت ظاهری و باطنی دیدنی به کار رفته است.^۶ و فساد اخلاقی از رفتارهای غیر عادی و غیر مورد پسند عقل و دین که خارج از حد اعتدال رفتارهای آدمی است. اخلاق عبارت است از پیدایش کیفیت مثبت و منفی (فضیلت و رذیلت) در ظهور فعلی استعدادها و سجایای باطنی که در پی ممارست و تمرین، ملکه می‌گردند.

علم اخلاق، علمی است که از فضایل و رذایل و نیز رفتار و گفتار ناشی از آنها، همچنین کیفیت ظهور فعلی صفات (مثبت یا منفی) نهفته در نفس بحث می‌کند.

ترویج در لغت: ترویج به معنای رواج دادن، رونق دادن، روا کردن و متداول شدن چیزی می‌باشد.^۷

۲. مصطفوی، التحق فی کلمات القرآن الکریم، جلد ۹، صفحه ۸۴

۳. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآنی، ص ۶۳۶

۴. یونس. ۴۰

۵. میزان الحکمه، ج ۷، ص ۴۴۶

۶. الحسینی الزبیدی، تاج العروس من جواهر القاموس جلد ۱۳، ص ۱۲۴

۷. عمید، فرهنگ فارسی عمید، ص ۳۴۱

ریشه شناسی فساد:

علل پیدایش فساد دو جنبه، فردی و اجتماعی دارد.

در قرآن کریم «فراموش کردن خداوند»^۸ و «غفلت از روز جزا»^۹ از عوامل پیدایش فساد معرفی شده‌اند.

بی تردید اگر انسان خدای خویش را فراموش کند و از عذاب روز جزا ترس و واهمه‌ای نداشته باشد به هر کار خلافی دست خواهد زد و چون انسان موجودی اجتماعی است و در معاشرت با دیگران است باعث انتقال این خلاف و فتنه شده و فساد را در جامعه ترویج می‌دهد.

یکی دیگر از عوامل فساد که در قرآن کریم بارها به آن اشاره شده است جهل می‌باشد و خداوند متعال کافران و منافقان و افراد مفسد را انسان‌های جاهل و بی‌خبر از حقیقت معرفی کرده است.^{۱۰}

و به دلیل فراگیری جلب یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین وظایف پیامبران بالا بردن سطح دانش بشر و جهل زدایی آنها بوده است.^{۱۱}

پیامبر گرامی اسلام درباره آموزش و آگاهی فرموده‌اند:

«مَنْ عَمِلَ عَلَى غَيْرِ عِلْمٍ كَانَ مَا يُفْسِدُ أَكْثَرَ مِمَّا يُصْلِحُ: کسی که بدون علم و آگاهی عمل کند، پیش از آنکه مایه اصلاح امور شود، فساد و تباهی به بار می‌آورد.»^{۱۲} عامل دیگر فساد که بیشترین جنبه اجتماعی را دارد، انحراف خواص؛ یعنی دانشمندان پادشاهان و دیگر عناصر قدرتمند و اثرگذار جامعه است.

خداوند خداوند متعال در قرآن کریم هرگاه از سرنوشت قومی فاسد یاد می‌کند به نقش برجسته بزرگان آن قوم مانند فرعون، هامان، قارون و سامری در انحراف قوم مورد نظر نیز اشاره می‌کند. در برخی آیات قرآن کریم تاکید شده است هرگاه پادشاهان وارد شهر و دیاری شوند نجا را به فساد و تباهی می‌کشاند.^{۱۳}

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در کلامی حکمت آمیز، صالح یا فاسد بودن افراد امت خود را با صلاح و فساد دو گروه مرتبط دانسته و فرموده است: اگر دو گروه از امت من صالح و درستکار باشند همه امت من صالح می‌شوند و اگر آنها فاسد باشند همه امت من فاسد خواهند شد آن دو گروه دانشمندان و حاکمان هستند.^{۱۴}

^۸. حشر ۱۹

^۹. ص ۲۶

^{۱۰} بقره ۱۳-انعام ۱۰۰

^{۱۱}. جمعه ۲

^{۱۲}. اصول کافی ج ۱ ص ۵۰۴

^{۱۳}. نمل: ۳۴

^{۱۴}. خصال ص ۳۷

۴- پند و تذکر یا امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف و نهی از منکر از ضروری‌ترین گام‌ها است که باید در طریق اصلاح جامعه و حتی برای حفظ سلامت و صلاح جامعه، برداشته شود. مبارزه با کجروی‌ها و اصلاح مفاسد اجتماعی و حاکمان، جبار همیشه مستلزم حرکت‌های خشن نیست. بلکه نخست باید با منطق، اهداف، خواسته‌ها و ارزش‌ها را مطرح کرد، و زمینه تحول فکری و فرهنگی را پدید آورد و در صورت تاثیر نکردن آن، به مواضع دیگر روی آورد.

امام باقر (علیه السلام) می‌فرماید:

«إِنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ سَبِيلُ الْأَنْبِيَاءِ وَ مِنْهَا جُ الصَّلَاحِ فَرِيضَةٌ عَظِيمَةٌ بِهَا تُقَامُ الْفَرَائِضُ وَ تَأْمَنُ الْمَذَاهِبُ وَ تَحِلُّ الْمَكَاسِبُ وَ تُرَدُّ الْمَظَالِمُ وَ تُعْمَرُ الْأَرْضُ وَ يُنْتَصَفُ مِنَ الْأَعْدَاءِ وَ يَسْتَقِيمُ الْأَمْرُ: همانا امر به معروف و نهی از منکر، راه انبیای الهی و شیوه صالحان است. وظیفه‌ی بزرگی است که به برکت آن سایر واجبات برپا، راه‌ها امن، کسب و تجارت حلال، ظلم و تجاوز دفع، زمین آباد، إعاده‌ی حق بر گردن متجاوز گذارده و همه‌ی کارها سامان می‌پذیرد...»^{۳۰} و می‌فرمود: «بئس القوم يعيبون الامر بالمعروف و النهی عن المنکر: بد جامعه‌ای است آن جامعه‌ای که امر به معروف و نهی از منکر را ارج نهد و با دید عیب جویی به آن نگاه کند.»^{۳۱} وقتی از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) پرسیدند، بهترین مردم کیست؟ فرمودند: «أمرهم بالمعروف و أنہاهم عن المنکر و اتقاهم و أرضاهم؛» کسی که امر به معروف و نهی از منکر می‌کند و پرهیزگار است و از پروردگار خویش راضی است.»^{۳۲}

۵- استفاده از روش‌های قهرآمیز یا تنبیه و مجازات

در مسیر اصلاحگری، هرچند حرکت فرهنگی و ایجاد تحول فکری و تذکر مقدم بر روش‌های قهرآمیز است، ولی نباید همواره در مقام موعظه‌گر باقی ماند و دل به امر و نهی کردن خوش داشت، بلکه پند و اندرز تا زمانی

^{۳۰} وسائل الشیعه ۱۱/۳۹۵

^{۳۱} دانشنامه امام باقر علیه السلام ص ۲۸

^{۳۲} امین الاسلام، طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن ذیل آیه ۱۰۴ سوره آل عمران، جلد ۲، صفحه ۸۰۷

ارزش دارد و سبب ایفای مسئولیت می‌شود که منشأ تاثیر و تحول آفرین و مایه اصلاح باشد. آنگاه که رهنمودها، پندها و هشدارها، در مفسدان و ستمگران کارساز نیفتاد، باید شیوه مبارزه را تغییر داد در صورت ضرورت از روش‌های قهرآمیز نیز استفاده کرد.

امام باقر (علیه السلام) در ترسیم این بینش می‌فرماید:

در برابر عمل ناشایست مفسدان و ظالمان، با قلب و زبان به انکار و مبارزه برخیزید و بر پیشانی ستمکاران بکوبید، و در مسیر خدا از ملامت ملامتگران نهراسید! اگر موعظه‌ی شما اثر بخشید و آنان به سوی حق بازگشتند، دست از ایشان بردارید. همانا اهرم قهر و قدرت را باید نسبت به کسانی روا داشت که به مردم ستم می‌ورزند و در زمین بی‌دلیل سرکشی می‌کنند.

آنان مستحق شکنجه‌ای دردناکند. در برابر چنین عناصری باید مصمم به جهاد با جان باشید، همچنان که در دل باید نسبت به آنان، بغض و عداوت ورزید... به جهاد با متجاوزان ادامه دهید، تا به فرمان خدا گردن نهند و دست از ظلم و تجاوز بردارند.^{۳۳}

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْبَابِ؛ و برای شما در قصاص و مجازات مجرمان، حیات و زندگی دوباره است ای خردمندان»^{۳۴} بنابراین فلسفه تنبیه و مجازات مجرمان حفظ سلامت اجتماع و آسایش و امنیت عمومی است.

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید: «حَدَّ يَعْمَلُ فِي الْأَرْضِ خَيْرٌ لِّأَهْلِ الْأَرْضِ مِنْ أَنْ يُمْطَرُوا أَرْبَعِينَ صَبَاحًا اجرای یک حد شرعی در زمین، برای مردم، از ۴۰ روز باریدن باران بهتر است.^{۳۵} باید توجه داشت که حد شرعی و تنبیه را فقط مراجع قانونی باید اجرا کنند و مردم عادی اجازه چنین کاری را ندارند.

نتیجه

^{۳۳} جمعی از نویسندگان. دانشنامه امام باقر علیه السلام. ص ۲۹

^{۳۴} بقره. ۱۷۹

^{۳۵} نهج الفصاحه. ص ۱۶۵

در مسیر نوشتن مقاله یافت شد که صلاح و رستگاری انسان‌ها وابسته به صلاح و رستگاری جامعه و اطراف او می‌باشد.

عوامل گوناگونی باعث ایجاد و ترویج فساد اخلاقی در جامعه می‌شود و انسان‌ها نباید نسبت به این امر در جامعه بی‌تفاوت باشند چون که انسان در ارتباط با اجتماع با این فسادها مواجه می‌شود و روی زندگی دنیوی و اخروی او اثرات منفی می‌گذارد پس باید دنبال راهکارهایی برای اصلاح جامعه اطرافش از فساد باشد که تا هم مورد رضایت پروردگار قرار بگیرد و هم باعث سعادت دنیوی و اخروی او شود.

این مقاله به این راهکارها برای جلوگیری از ترویج فساد اشاره و پرداخته است:

۱- اساسی‌ترین چیزی که جلوی فساد را می‌گیرد یاد خداوند متعال و قیامت می‌باشد اینکه انسان‌ها در تمام لحظات زندگی یاد خداوند روزی که بابت هر یک از کارهای آنها در این دنیا جزا داده می‌شود باشند چه، کسانی که می‌خواهند گناه و فساد انجام دهند و چه، کسانی که می‌خواهند جلوی فساد دیگران را بگیرند.

۲- اینکه انسان‌ها به فکر هموعان خود و افراد دیگر باشند و تا حد توان خود گره از مشکلات آنها بردارند و نیازهای آنها را برطرف کنند و آن که نیازهای اصلی انسان‌ها وقتی که برآورده نشود ناچاراً به فساد روی می‌آورند.

۳- در جامعه برنامه‌ریزی‌های مکرر به افراد آگاهی داده شود و انسان‌ها با مسیر صلاح و رستگاری آشنا شوند این باید در جامعه به وسیله مدیران دستگاه‌های اجرایی عملی شود و هر مدیر با توجه به فضایی که در آنجا مدیریت می‌کند کلاس‌های برای آموزش و آگاهی افراد آن محیط راهاندازی کند تا علم و مهارت سالم زندگی کردن به افراد آموخته شود.

۴- در مقابل انجام فساد در جامعه مانع سازی شود و قوانین و مقرراتی وضع شود تا زمینه های انجام فساد از بین برود.

۵- زمینه سازی، برای انجام کارهای نیک و ایجاد بسترهایی که زمینه را برای کارهای نیک و نیکوکاری فراهم می‌کند. مثلاً ساخت مسجد و زمینه سازی برای ازدواج آسان و شرایط شغلی مناسب برای افراد بیکار در جامعه.

۶- اجرای امر به معروف و نهی از منکر و تذکر به افراد در اماکن عمومی و در جامعه در مقابل انجام فساد و گناه و راهاندازی این سازمان به طور گسترده و حمایت دولت از این دستگاه‌های اجرایی در مسیر صحیح و دوستانه.

۷- برخورد قاطعانه با افراد مفسد در صورتی که تذکر در مقابل آنها فایده ای ندارد و راههای اجرایی موظفند وارد عمل شوند و همانگونه که در روایات هم به آن سفارش شده است حد را در مورد افراد فاسد، اجرا کنند تا فساد در جامعه رواج پیدا نکند و افراد متوجه اشتباه و گناه خود بشوند.

منابع:

۱- قرآن کریم

۲. ابن بابویه، علی بن حسین، خصال، انتشارات: اصفهان، مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه، ۱۳۴۴ق، ۱۳۹۸ش

۳. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، انتشارات تهران، دنیای دانش ۱۳۸۲

۴. جمعی از نویسندگان، دانشنامه امام باقر علیه السلام انتشارات پایگاه تخصصی عاشورا

۵. حرعاملی، محمد بن الحسن، وسائل الشیعه، انتشارات تهران، به سعی واهتمام حاج عبدالمحمدحاج محمد قاسم، ۱۲۷۱، ۱۲۶۹

۶. حسینی زبیدی، محمد مرتضی العروس من جواهر القاموس انتشارات دارالهدایه، ۱۳۴۴

۷. رضی، محمد حسین، انتشارات: مشهد، موسسه الاعلامی للمطبوعات، بیروت، لبنان، قم، ایران ۱۴۲۶

۸. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآنی، انتشارات دارالقلم

۹. طبرسی، امین الاسلام، مجمع البیان فی التفسیر قرآن ذیل آیه ۱۰۴ سوره آل عمران

۱۰. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، انتشارات امیر کبیر، تهران ۱۳۶۴

۱۱. کلینی، کافی، انتشارات جلوه کمال، ۱۳۹۲

۱۲. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الانوار، انتشارات بیروت داراحیاء التراث العربی ۱۴۴۰

۱۳. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الانوار، انتشارات بیروت داراحیاء التراث العربی، ۱۴۴۰

۱۴. نوری حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل، انتشارات قم موسسه آل البيت لاحیاء التراث ۱۴۱۵ق، ۱۳۷۳ش